

Clișeele verbale și utilizarea acestora în discursul cotidian – câteva considerații semantice, sintactice și pragmatice

Cipriana-Elena MACAVEIU (PEICA)

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

MOTTO-uri:

„Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obține un anumit efect.” (Goebbels)

„Limba de lemn este limba celor care dețin o putere.” (Kaufmann)

„Realitatea nu este ceea ce este, ci ceea ce este formulat verbalizat.” (Gropp)

Abstract: The complexity of human language manifested through multiple forms of transmission the communication message was, is and will be notified by speakers, but at the same time was, is and will be studied by linguists, in general, and by pragmatics in particular. The major differences between what is said through linguistic material used and what is actually meant to be said, in fact, what it is wanted to be transmitted and countless modality by which this can be achieved, it represents a rich study material. The ambiguities of language in daily conversations are created because so much verbal clichés are used in daily speech, political speech, and media discourse.

In this work, we refer to *the meaning*, *the context* and *the ambiguity*, the three essential elements for creating the message, transmission, reception and, especially, its interpretation, referring to some oral stereotypes that we will analyze in semantic, syntactic and pragmatic terms.

Key Words: *oral stereotypes, meaning, semantic, syntactic, pragmatic.*

Structură lingvistică stereotipă, banală, excesiv folosit, clișeul lingvistic reprezintă un element al limbajului utilizat în virtutea obișnuinței, uneori a comodității, dar de cele mai multe ori cu scopul de a obține un anumit efect, de cele mai multe ori unul persuasiv, dublat de dorința de a crea impresia de nivel intelectual și cultural ridicat.

Clișeele lingvistice, stereotipurile de limbaj care alcătuiesc *limba de lemn*, au constituit și constituie un interesant obiect de studiu despre care a început să se vorbească la noi în țară după 1989, iar la început prezența *limbii de lemn* i se atribuia

epocii comuniste, textelor și discursurilor comuniste. Observații și concluzii asupra acestui fenomen au formulat mai mulți cercetători dintre care îi amintim pe George Orwell în articolele teoretice dedicate conceptului de „newspeak”, Alain Besançon în lucrările sale monografice, Patrick Sériot, Françoise Thom, Tatiana Slama-Cazacu, Cristiana-Nicola Teodorescu, Monica Chiva Mitrea, Victor Iancu, Radu Paraschivescu, Ilie Rad și lista ar putea continua.

Tatiana Slama-Cazacu pentru care *limba de lemn* reprezintă o universalie în contextul românesc [Slama-Cazacu, 2000:55-100] și care a introdus studiul *limbii de lemn* la noi în țară, a demonstrat că *limba de lemn* este o particularitate lingvistică existentă în orice dogmă, în orice societate sau *Putere* care simte nevoia de a se impune, este un instrument „teribil” de manipulare, de disimulare, de persuasiune, un *real pericol* în calea comunicării și a comportamentelor libere în orice regim, care se poate reflecta în orice limbă și în orice moment istoric și care constituie un puternic *mijloc de mascare a realităților, de manipulare printr-o comunicare derutantă* de la scopurile ei într-o societate normală.

Autoarea definește și explicitează fenomenul *limbii de lemn* ținând cont de factorii sistemului comunicațional, mecanism de funcționare, geneză, cauze, efecte: „încercând o definire a limbii de lemn, aş descrie-o drept un subsistem al unei limbi, desemnând mai ales elemente lexicale, dar și unități frazeologice cu caracter de expresii fixe, de clișee încremenite, cu un sens determinat în contextul unei anumite „autorități”, în mare măsură utilizate stereotip-dogmatic ca exprimare a unei ideologii (sau simulacru de subsisteme ideologice, economice, culturale etc. care dețin o putere sau o autoritate), imitate, dar și impuse de puterea politică sau de grupări ori de indivizi cu asemenea veleități (chiar dacă în genere propotorii sau epigonii sistemului ideologic nu cunosc întotdeauna conținutul semantic), apoi difuzat prin repetare, prin utilizarea frecventă în diverse mijloace de comunicare orală sau scrisă anihilându-se astfel gândirea maselor receptoare care pot ajunge să fie supuse unei sugestii colective; intenția reală sau cel puțin efectul obținut sunt de a impune autoritatea, fie prin secretul ori prestigiul codului obținut, fie prin cunoștințele tehnocrate, de a împidica altă modalitate de gândire și, în genere, de a se ascunde, de a se masca adevărata realitate, dacă aceasta nu este favorabilă.” [Slama-Cazacu, 2000: 4-5]

În prima etapă, clișeele lingvistice au avut un rol veritabil de individualizare stilistică a exprimării, rol pe care nu considerăm că și l-au pierdut în totalitate datorită „uzurii”, deoarece în continuare clișeele lingvistice au rolul de a individualiza discursul cotidian, din acest punct de vedere putându-se vorbi de o tipologie a clișeelelor în funcție de categoriile de emițători și de receptori. În acest sens, clișee lingvistice internaționale ca *Pânza Penelopei* (care semnifică eschivare), *Sabia lui Damocles* (care semnifică pericol iminent), *Patul lui Procust* (care semnifică constrângere), *Furcile Caudine* (care semnifică greutate), *Lampa lui Diogene* (care semnifică căutarea fără de succes a unei utopii), *Calcaiul lui Achile* (care semnifică punct vulnerabil) nu pot fi înțelese decât de un grup de vorbitori specializat, familiarizat cu anumite concepte, în timp ce alte clișee lingvistice precum *De la Ana la Caiafa* (care semnifică a plimba pe cineva din loc în loc în vederea soluționării unei probleme care, de fapt, nu se va rezolva), *Arca lui Noe* (care semnifică varietate), *A se spala pe maini ca Pillat din Pont* (care semnifică a se eschiva), *Fata Morgana* (care semnifică iluzie), *Turnul Babel* (care

semnifică lucruri în haos) sunt utilizate și pot fi înțelese de un grup mai mare de vorbitori având în vedere faptul că majoritatea fac referire la personaje și fapte biblice.

Situații ilare pot fi generate atât de utilizarea improprie a clișeului verbal în contexte total nepotrivite ceea ce denotă faptul că cel care îl folosește nu îi cunoaște semnificația, cât și de redarea greșită a acestuia. Afirmatia „**Pot vedea morcovul de la capătul tunelului.**” (Stuart Pearce) constituie un element ilustrativ pentru cele afirmate. Pentru a putea discuta situația de comunicare mai sus precizată trebuie să pornim de la câteva date referitoare la identitatea celui care le-a produs precum și la contextul în care enunțul de mai sus a fost emis.

Stuart Pearce (născut la data de 24 aprilie 1962) este un fost jucător de fotbal care a fost până în februarie 2015 manager al echipei *Nottingham Forest*. Între 2007 și 2013 a fost managerul echipei naționale a Angliei.

Afirmatia „I can see the carrot at the end of the tunnel.” / „Pot vedea morcovul de la capătul tunelului.” îi aparține acestuia, a fost emisă înainte de un meci important și a constituit obiect de studiu (alături de alte afirmații) pentru profesorul Oliver Hoener, de la Universitatea din Mainz care a studiat ani la rând meciuri de fotbal și a stat de vorba cu jucatori de top pentru a stabili cât de mult își gândesc aceștia mișcările înainte de a acționa. Cotidianul britanic *Daily Record* notează că cercetatorul german a ajuns la o concluzie șocantă: jucătorii sunt mai buni dacă joacă fără să gândească! „O anumită lipsa de gândire la momentul potrivit este utilă”, crede profesorul german, conform <http://www.realitatearomaneasca.ro/content.php>

În continuare ne vom opri asupra studierii din punct de vedere semantic, sintactic și pragmatic asupra motivului pentru care afirmația lui **Stuart Pearce** ar intra din punctul de vedere al profesorului Oliver Hoener, și nu numai, în categoria: „Fotbaliștii spun lucruri trăsnite”.

În situația dată, afirmația lui Pearce creează ambiguitate prin utilizarea incorectă a unui clișeu verbal „a vedea luminița de la capătul tunelului”, ceea ce reprezintă și un mod de a crea o situație ilară, deoarece așteptările pragmatice sunt încălcate. Enunțul nu transmite o situație reală. La prima vedere, efectul său comunicativ este amuzant, datorită faptului că enunțătorul pare a fi greșit imaginea standard simplificată pe care a vehiculat-o cu efect persuasiv, închipuindu-și că a imitat admirabil maniera unui orator dacă a folosit în cadrul discursului o asemenea expresie. Faptul că elementul simbolic *luminița de la capătul tunelului* care are semnificații biblice (existența vieții după moarte, existența speranței) este înlocuit cu un cuvânt din câmpul semantic al leguminoaselor, *morcovul*, îi distruge expresiei întreaga încărcătură semantică și face ca ambiguitatea să se situeze și în sfera a ceea ce emițătorul înțelege prin aceasta. Afirmatia își pierde orice semnificație, devine una falsă datorită faptului că își pierde semnificația logică.

Din punct de vedere sintactic enunțul este perfect valid. Chiar în cadrul unei analize comparative a celor două: „Pot vedea morcovul de la capătul tunelului.”, respectiv „Pot vedea luminița de la capătul tunelului.”, din punct de vedere sintactic nu există deosebiri, doar morfologic am putea vedea o deosebire la categoria gramaticală a genului substantivelor substituie de Pearce (morcov- substantiv comun

simplic, gen *masculin*, iar luminita - substantiv comun simplu, gen *feminin*), dar care nu au nici relevanță semantică, sintactică și/sau pragmatică.

Dar, chiar dacă din punct de vedere sintactic enunțul este perfect valid, semantica și pragmatica ne ajută să demonstrăm că acesta este lipsit de semnificație, de logică, creând doar o situație amuzantă vizavi de gradul de cultură și de capacitățile intelectuale ale emițătorului acesteia.

Fenomenul „limbii de lemn” mai poate fi studiat atât din perspectivă sociologică, cât și din perspectivă lingvistică unde interesează componenta comunicativă în care sensul comunicării apare alterat fie din omisiune, fie cu scopul de a distorsiona și de a manipula.

Din perspectivă lingvistică, analiza *limbii de lemn* din punctul de vedere al sintaxei, al lexicului și al stilului se dovedește a fi deosebit de interesantă. Printre particularitățile morfologice și sintactice ale limbii de lemn, Françoise Thom precizează următoarele: reducerea subordonatelor circumstanțiale în favoarea unei substantivizări exagerate, absența deicticelor, folosirea modului imperativ, apariția, în locul verbului simplu, a unui grup verbo-nominal, prezența adjectivelor și adverbilor la gradul comparativ, folosirea construcțiilor pasive și impersonale.

Ca particularități ale lexicului, autoarea franceză subliniază organizarea polară, maniheistică a termenilor lexicali, „metafora organismului”, iar în ceea ce privește stilul Françoise Thom raportează particularitățile stilistice ale *limbii de lemn* la „percepțiile artei retorice clasice, grație cărora autorul obține adeviziunea auditoriului său” [Thom, 1993:68-69].

În limba română, analiza morfologică și sintactică a *limbii de lemn* necesită câteva nuanțări. Astfel, substantivele provin în marea lor majoritate din infinitive lungi, nu sunt întotdeauna contrase dintr-o subordonată circumstanțială. În ceea ce privește adjectivul și adverbul acestea apar atât la gradul comparativ, cât și la gradul superlativ relativ și absolut.

Datorită apropierii deosebite dintre imperativ și conjunctiv prezent, în *limba de lemn* a limbii române, modul imperativ și modul conjunctiv, timpul prezent sunt folosite deopotrivă.

Deși există și opinii conform cărora nu particularitățile morfologice, sintactice și stilistice caracterizează limba de lemn în esența sa, componenta cea mai importantă fiind considerată a fi componenta lexicală, inclusiv clișeu și subtextul semantic, rolul acestora fiind acela de a marca o realitate nefavorabilă [Chiva-Mitrea, 2008:25], considerăm că nu se poate pune problema în acest mod mai ales în ceea ce privește stabilirea esenței unui fapt de limbă. Componenta lexicală împreună cu componentele morfologice, sintactice și stilistice formează, din punctul nostru de vedere, un tot inseparabil. Efectele următite prin utilizarea clișeeilor lingvistice de cele mai multe ori nu pot fi atinse decât prin intermediul unei „conlucrări” a componentelor amintite. În acest sens, propunem să analizăm rolul stilistic a două moduri utilizate în cadrul limbii de lemn a limbii române: imperativul și conjunctivul. Astfel, din punct de vedere semantic modul imperativ exprimă comunicare directă, dorința sau voința emițătorului de a determina o acțiune ori de a o împiedica, precum și atitudini și trăiri subiective printr-un dublu sistem de semnale verbale și paraverbale. Are rol de teatralizare, de

dinamizare a discursului personajelor, iar alături de substantive sau adjective în vocativ reprezintă un indice al oralității stilului.

În ceea ce privește celălalt mod supus analizei, modul conjunctiv, acesta, atunci când substituie imperativul, din punct de vedere semantic, arată atitudinea emițătorului față de acțiunea, starea, trăirea enunțată și are rolul de accentuare a subiectivității.

Prin urmare, în lumina celor prezentate, considerăm că nu am putea argumenta în vreun fel faptul că doar elementul lexical ar fi acela care ar constitui esența în cadrul unor clișee din cadrul discursului cotidian de tipul „Să facem totul!”, „Să dăm tot ce e mai bun din noi!”.

Verbele la imperativ sau viitor, conjunctiv *cu această funcție, unele substantive cu rol implicit de acțiune, abundența infinitivelor lungi (delimitarea, dezvoltarea, evaluarea, restructurarea, schimbarea etc.)*, precum și verbele specifice *trebuie să, să facem*, reprezintă adevărate *expresii-cliseu mobilizatoare ale limbii de lemn* [Slama-Cazacu, 2000:86].

Eufemismele și hiperbolele sunt prezente și în cadrul clișeele verbale din limbajul cotidian pe care îl caracterizează. Astfel întâlnirile, discuțiile pot fi și sunt de cele mai multe ori *incendiare*, sesiunea de examene poate fi și este de cele mai multe ori *plină de temperament*, oferta este *excepțională, unică, de neratat*, prețurile sunt *cele mai mici* din oraș, *reducerile* sunt la tot pasul și așa mai departe

Folosirea abundență a adjectivelor din *sfera pozitivă* [Slama-Cazacu, 2000:89] este caracteristică *limbii de lemn*. Astfel, în această sferă pot fi incluse adjectivele *adecvat, flexibil, de calitate, prioritar, modern* etc.

În ceea ce privește utilizarea adjectivului în cadrul clișeele verbale, ni se pare interesantă periodizarea pe care Cezar Tabarcea o realizează pentru perioada regimului comunist din România. Astfel, Cezar Tabarcea stabilește trei perioade în utilizarea adjectivului după bogăția lexicală, după frecvența apariției în texte și după gradul de comparație al formelor utilizate. Prima perioadă cuprinsă între 1965-1970 se caracterizează prin bogăție lexicală, frecvență de utilizare medie și grad pozitiv (exemple: planuri îndrăznețe, condiții de trai bune, culmi înalte), cea dintre 1970-1980 prin bogăție lexicală mai redusă, frecvență mare și grad comparativ (exemple: planuri tot mai îndrăznețe, condiții de trai mai bune ca oricând, culmi tot mai înalte), iar ultima perioadă se caracterizează prin bogăție lexicală redusă, frecvență de utilizare exagerată și grad superlativ (exemple: planurile cele mai îndrăznețe, condițiile cele mai bune de trai, culmile cele mai înalte) [Tabarcea, 1993:10].

În limbajul cotidian contemporan, analiza de mai sus este de actualitate dacă o raportăm la impactul pe care utilizarea *limbii de lemn* se urmărește să îl aibă, modalitate de realizare fiind aceeași, ceea ce diferă fiind informația semantică și lexicul utilizat, stereotipia de expresie menținându-se asemeni unor cuvinte, sintagme sau forme gramaticale.

Tot caracteristice *limbii de lemn* sunt celebrul *deci* prezent la începutul formulării unui răspuns, utilizarea corectă și/sau incorectă a unor termeni din alte limbi care sunt consecința unei libertăți lingvistice prost înțelese, dar și a unui ridicat grad de snobism, dublat de dorința de a aduce noutate cu orice preț. În această sferă intră clișeele lingvistice care reprezintă și cuvinte create sau adoptate în mod nejustificat care ar putea dispărea nefiind necesare, reprezentând doar o încărcare inutilă a limbii, fie sunt traduceri greșite dintr-o limbă străină, fie sunt cuvinte care au corespondent în

limba și prin urmare reprezintă tot o încărcare nejustificată a acesteia și în virtutea experienței DOOM₂, promovate, „neamendate” au șanse mari să devină în mod absolut nejustificat ... normă. Dacă în 1992 termenul *vizavi* și grafia acestuia intrau în categoria clișeului verbal, ridiculizat și considerat ca reprezentând un element de barare a comunicării normale, eficace, după 13 ani, realitatea DOOM₂ ne impune termenul și *grafia românișată* a acestuia drept normă [DOOM₂, 2007:848].

Deși sunt contestate, în limbajul actual, clișeele lingvistice sunt foarte prezente, reprezintă o realitate lingvistică din ce în ce mai prezentă și din ce în ce mai puternică. Zilnic ne întâlnim cu expresii precum *a-și face treaba, a-și/a nu-și da ok-ul, a (nu) fi cool, a (nu) fi în trend, sau ceva de genul ăsta, a da tot ce e mai bun din ceva/din cineva, a se tulbura apele, a (nu) lua cu asalt, a (nu) se ascunde după degete, iarna nu-i ca vara, a avea un cuvânt greu de spus, convertibilitatea leului, autonomia, privatizarea, liberalizarea prețurilor, economia de piață, Reforma, Tranziția, piața liberă, scenariu, scad/se topesc prețurile, cel mai bun/cel mai mic preț, vizavi de o problema, ca virgulă când, a se capacita, Orașul de pe Bega etc.*, expresii corecte, de altfel, doar că unele sunt utilizate în mod excesiv, ceea ce le-a transformat în cuvinte, expresii banale. Cu toate acestea, este de necontestat faptul că *limba de lemn* reprezintă o modalitate de semnificare, de comunicare ceea ce ne îndreptățește să spunem că aceasta are un mod specific de organizare al semnelor lingvistice, iar acestea produc efecte în plan social. În ceea ce privește interpretarea *limbii de lemn*, aceasta trebuie să aibă în vedere atât realitatea lingvistică, cât și realitatea socioculturală, contextul cultural. Doar în acest mod se poate obține imaginea clară a faptului de limbă supus analizei.

În concluzie, în primul rând, dorim să subliniem faptul că suntem de acord că preluarea unor structuri nu este numai semnul unei „comodități”, ci reflecta chiar resortul psihologic al generării limbajului de lemn, intenția locutorului de a atrage atenția asupra faptului că este parte a unui grup (social, politic, intelectual etc.), că „știe”, că „este competent”, că vrea să spună ceva, nu neaparat pentru că este important, ci pentru a obține un efect oarecare – sau, într-un plan mai larg, poate fi manifestarea spontană a predispoziției mimetice a individului, insuficient controlată, dar dorim să subliniem faptul că de multe ori catalogarea unor fapte de limbă drept clișee este și rezultatul unei înclinații spre analiza tipică generată de dorința de hipercorectitudine. Pe de o parte este de înțeles preocuparea pentru o exprimare cât mai conformă cu normele standard, dar pe de altă parte limbajul în ansamblul său trebuie să fie tratat cu pedanterie și reverențialitate, deoarece de-a lungul timpului s-au impus expresii cu un sens bine delimitat, fie ele populare sau literare. Amendarea într-un mod prea ușor a unor fapte de limbă ca fiind clișee se datorează faptului că gradul de cultură este în scădere și prin urmare și umărul celor care înțeleg anumite semnificații fine este în scădere. Oricum clișeele lingvistice vor exista cunoscut fiind faptul că stereotipul este un element indispensabil în funcționarea memoriei și a gândirii umane, atâta doar că, blocându-le pe cele care indică cultură și rafinament, se deschide automat ușa celor care provin din medii în care capătă sens un *la tăți ni-i greu* sau *of, măi, măi*.

În al doilea rând, în ceea ce privește analiza clișeelor lingvistice, am precizat și am demonstrat faptul că în analiza *limbii de lemn* reliefa doar a elementului

sintactic, semantic sau pragmatic sau analiza exhaustivă a uneia dintre componente în detrimentul celorlalte două nu este posibilă fără a pune în pericol validitatea și concluziile cercetării întreprinse, deoarece „la acest nivel al sensului textual experiența cognitivă stocată în sistemul semiotic verbal se amalgamează cu cea căpătată de alte sisteme sau coduri semiotice și cu gândirea simbolică sau cu simbolismele la puterea a doua. Printre simbolismele secunde se pot orândui simboluri mitologice și folclorice, cele artistice, unele forme de ideologie care nu exprimă structuri raționale [...]” [Vlad, 2000:52].

BIBLIOGRAFIE

Lucrări citate:

- Chiva-Mitrea, Monica, 2008. *Câteva aspecte ale limbii de lemn*, Giurgiu, Editura Cronos.
DOOM₂, 2007. *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007.
Slama-Cazacu, Tatiana, 1991. *Limba de lemn în „România literară”*, 17 octombrie 1991, p. 4-5.
Slama-Cazacu, Tatiana, 2000. *Stratageme comunicative și manipularea*, Iași, Polirom.
Tabarcea, Cezar, 1993. *Ars ornandi cum adjectivis*, „Dilema”, Anul I, nr. 13/9 – 15 aprilie 1993, p. 10.
Thom, Françoise, 1993. *Limba de lemn*, București, Editura Humanitas.
Vlad, Carmen, 2000. *Textul aisberg*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Lucrări de referință:

- Concise Encyclopedia of Pragmatics*, second edition.
Coșeriu, Eugeniu, 2000. „Limba funcțională”, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura Arc.
Grice, H.P., 1989. *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press.
Leech, Geoffrey N., 1983. *Principles of Pragmatics*, London and New York, Longman.
Levinson, Stephen, 1983. *Pragmatics*, Cambridge, University Press.
Levinson, Stephen, 2000. *Presumptive Meanings, The theory of Generalized Conversational Implicature*, Cambridge, MIT Press.
Zdrenghea, Mihai, 1977. *Introduction to Semantics*, Cluj-Napoca, University Press.

Surse:

- <http://www.realitatearomaneasca.ro/content.php>, pagină accesată la 12 iunie 2015
<http://dexonline.ro>, pagină accesată la 12 iunie 2015